

ביקורת • לא שומרות נגיעה: על התערוכה "מטרוניטא"

התערוכה המוצגת במשכן לאמנות עין חרוד מציגה מבט חדש ומתריס של נשים דתיות, ישראליות ואמריקאיות, על מעמד האשה בתרבות היהודית

סמדר שפי לעקוב

17 בפברואר 2012

"מטרוניטא" היא מהתערוכות שמבטאות ואף מגדירות את רוח הזמן. היא נאצרה לפני שהדרת נשים נהפך למושג שגור ולפני השמעת רעיונות עיוועים על איסור שירת נשים בטקסים ממלכתיים, ולפיכך נדמה שהיא בבחינת תשובה לתופעות חשוכות אלה. אלא ששורשיה נובעים מתזוזה כמעט טקטונית במודעות העצמית של יהודיות דתיות שחלה בשני העשורים האחרונים (ומתבטאת בארגונים כמו "קולך" או בהוספת פיוטים לתפילה כמו "שכינה מקור חיינו" בבתי כנסת של זרמים שונים).

הקבץ האמנות המוצג בתערוכה מרתק ממספר היבטים, פנים וחוץ אמנותיים. מבחינת השפה האמנותית יש כאן שימוש נרחב בטקסטיל ובחומרים רכים, אך היא אינה חוגגת אומנויות המקושרות בדרך כלל לנשים (מעשה טלאים, סריגה). יש בה עבודות העוסקות באישי ובאינטימי דרך נרטיבים אישיים חושפניים, לצד עבודות המתייחסות אינטלקטואלית לטקסטים יהודיים מכוננים.

בהיבט החוץ אמנותי זהו הניסיון הראשון, ככל הידוע לי, לחיבור חזותי שוויוני בין שני המרכזים היהודים הגדולים של ימינו - ארה"ב וישראל (בתוספת אמנויות מאירופה), זאת מבלי להיאחז בסולם הערכי הציוני המציב את הישיבה בישראל מעל כל ערך אחר. התחושה היא של ענפים שונים של תרבות משותפת. הסיטואציה התרבותית הזו כל כך יוצאת דופן שהיא מעלה על הדעת את התלמוד הבבלי, ואת חיבור ההלכה והאגדה שלאחר חתימת המשנה (ראשית המאה ה-3), בידי אמוראים מבבל ומארץ ישראל.

לאור העובדה שרבות מאמהות הפמיניזם האמריקאי הן יהודיות, בהן פעילות ותיאורטיקאיות כמו בטי פרידן ואמנויות כמו ג'ודי שיקגו (וכך גם דמויות בולטות בגל השני, כמו אנדראה דבורקין ואמנויות כמו ברברה קרוגר), התערוכה מעוררת הרגשה שיש מקום למבט מחודש, מזווית יהודית, בשורשי התנועה הפמיניסטית. הנשים היהודיות, כמו פרידן, היו בנות מהגרים שגם אם לא שמרו מסורת היו מודעים לה והכירו אותה, ואף סבלו מגילויי אנטישמיות.

ג'ודי שיקגו, שעבודתה האיקונית "The Dinner Party" 1979 היא נקודת ציון בכל דיון על אמנות פמיניסטית ואמנות סוף המאה הקודמת בכלל, התגאתה תמיד בהיותה מצאצאי הגאון מווילנה. השאלה עד כמה השפיעו זיכרונות של אמהות או סבתות שאפליית הנשים אצלן מעוגנת בדת, על החשיבה הפמיניסטית שלה, היא מעניינת לעצמה.

מעניין לחשוב על התערוכה בהקשר ל"Art and the Feminist Revolution! WACK", שהוצגה בלוס אנג'לס ב-2007, ועסקה בשנות המהפכה הפמיניסטית 1965-1980, וכן "Global Feminisms", שהוצגה באותה שנה במוזיאון של ברוקלין ועסקה באמנות פמיניסטית מאז 1990. שתי התערוכות הן המרכזיות שעסקו בפמיניזם בשנים האחרונות ובשתייהן היה ייצוג נרחב לנשים יהודיות כאמניות וכאוצרות.

אוצרי "מטרוניתא", דבורה ליס ודוד שפרבר, בחרו באמניות שמגדירות את עצמן כדתיות ושמירת המצוות היא חלק מהותי בחייהן. בכך התערוכה נבדלת מהעיסוק של אמניות ואמנים חילונים בנושאים יהודיים, שלעתים נעשה בריחוק ועולה ממנו מין התהדרות ב"קידמה" (לאחרונה הציגה יעל אזולאי עבודה על בדי בדיקה - פיסת בד שאמורה להוכיח כי פסק לחלוטין דם הווסת - בתערוכה "הספשליסטים" בגלריה חנינא). לפעמים גם נדמה שקל יותר לדבר על אפליה של מגזרים אחרים מאשר לדבר על האפליה המגדרית בשירות הציבורי למשל.

הלן אילון (1931), אמריקאית מרקע אורתודוכסי, עוסקת בביקורת פמיניסטית של המסורת ועבודותיה הן מהמרשימות בתערוכה. המיצבים "חדר כלולותי" ו"ימי הנקיים", שניהם מ-2001, מוצגים יחד ויוצרים אמירה שמצליחה להיות פואטית וישירה מאוד. המיטה המכוסה בבדי בדיקה נקראת "מיטת כלולות" אך מתקשרת גם לתכריכים. "ימי הנקיים" הם לוחות שנה של כל שנות נישואיה של אילון ובהם מסומנים הימים בהם יכלה, מבחינה הלכתית, לקיים יחסי מין. צורבת כאן ההתייחסות למשטור האינטימיות, לחלוקה הדיכוטומית לטהור וטמא בהתייחס לגוף האשה.

הלוחות נראים כלוחות ייאוש, כמעקב אחר מהלך זמן שאין בסופו שחרור. בקטלוג מושווית העבודה לעבודה מוכרת מאוד של קרולי שניימן, "יומן עבודת דם" מ-1971 (בו השתמשה שניימן, גם היא אמנית יהודיה, בכתמי דם וסת על נייר טואלט). אבל העבודה של אילון קרובה יותר ברוחה דווקא לעבודה של מרי קלי "פוסט-פרטום-דוקוימנט" מ-1973-1979, עבודה שבה תיעדה על בסיס יומיומי יחסי אם-ילד, וגם היא בחנה לאורך ציר הזמן מערכת יחסים אנושית מרכזית ביותר.

עוד עבודה יפה מאוד של אילון היא "המחברות שלי" מ-1998, מיצב של 54 מחברות המקופלות כך שהן יוצרות מעין מניפות. אלה מחברות שורה ריקות המייצגות את השיעורים הדתיים שלמדה ומעולם לא מצאה בהם אזכור לאשה כמקור השראה.

העבודה של הדסה גולדויכט (1981), "תרגילים בקרוא וכתוב מס. 1" מ-2011, כבר הוצגה ב"מעמותה" בעין כרם ובחממת הווידיאו של יריד צבע טרי, אך בתערוכה הזו כוחה של העבודה היפה הזו רק מתחדד. גולדויכט שיחזרה את הטקס שבו בנים יהודיים ביומם הראשון בחדר מלקקים את אותיות האלפבית העברי שנמרחו בדבש, טקס שמתקיים בחברות דתיות, בכל התפוצות, לפחות מאז ימי הביניים. הטקס, המרגש מבחינת המסר של אהבת הלימוד, אינו נערך לבנות וגלויכט במחווה המבטאת עלבון ומשאת נפש מפצה את עצמה.

רות קסטנבאום בן-דב (1961), שהיגרה לארץ מארה"ב, מנכיחה התלבטויות ואמביוולנטיות בעבודה "לקרוא פנים" מ-1998 וב-"שטיח תפילה 3" מ-2003. הציור הוא פיגורטיבי מסורתי, כלומר כזה שהמסורת כבדת המשקל מאחוריו היא הציור הדתי הנוצרי.

ב"לקרוא פנים", דיוקן עצמי והדפס רשת של דף גמרא הדין באיסור על עשיית צלמים, היא מתייחסת לדעה הרווחת שיש מתח בין אמנות לאיסור עשיית צלמים, נושא מורכב שוודאי אינו חד משמעי. היא ציירה את דיוקנה בהבעה מבועתת כאילו דף הגמרא מאיים עליה.

ב"שטיח תפילה 3" ציירה שוב קסטנבאום בן-דב את עצמה תחת הכיתוב "דע לפני מי אתה עומד", במה שנראה כשטיח תפילה מוסלמי, וכך היא חוצה גבולות מגדריים, דתיים ותרבותיים וגם רומזת בכיתוב לחרדה דומה לזו שהביעה בדיוקן מ-1998. הציטוט "דע לפני מי אתה עומד" ממסכת אבות ("הסתכל בשלושה דברים, ואין אתה בא לידי עבירה - דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון") מתייחס כמובן לגברים בלבד. הדיוקן העצמי תחתיו, מכחול בידיה, ומאחורי "סורגי" האדריכלות המתוארת בשטיח, מעבירים תחושה של מבוי סתום.

אנדי ארנוביץ' (1959) מציגה מספר עבודות בולטות העשויות בטכניקות של תפירה ועבודות טקסטיל, מה שהיה בעבר הלא רחוק כמעט בבחינת דרך בטוחה לזכות בהתעלמות ממסד האמנות. "אפוד תפילות" מ-2009 עשוי דפים מספרי תפילה יהודיים בלויים, מגולגלים וכרוכים בחוטים למעין מעיל עליון המתייחס למנהג קריאת תהילים קבוצתי על ידי נשים כאקט של דבקות וחסד וגם כמקום של עוצמה נשית.

"מלבוש האשה הסוטה" מ-2009, היא חצאית וחולצה מנייר אורז שבתוכו שיער, עפר ואותיות עבריות מפרשת הסוטה. הפרשה מסדר נשים במשנה מדברת על מצב דרמטי שבו אשה נאשמת, ללא עדים, בבגידה בבעלה וניתנת לה האפשרות להשתתף בטקס של שתיית מים שאמורים להביא לידי גילוי האמת או להתגרש ללא דמי כתובתה. לאחרונה עסקה בכך עפרי כנעני במיצב וידיאו ספקטאקולרי למדי. העבודה של ארנוביץ מתייחסת למצב שבו ההשפלה הכרוכה ביחס לנשים במסכת, ארוגה בבגד שהוא כעין עור שני לאשה.

בסדרת תצלומים שצולמו מתוך ובתוך עזרת הנשים עורכת מרים טנז'י, משוררת ואמנית מפאריס, דיון במבט. המראה מבעד למחיצה לעולם חלקי, לעולם מוגבל אך יוצר איכות מופשטת. לצד עוד עבודות בולטות רבות - בהן "המבדיל", מיצב וידיאו וקול של דפנה שלום מ-2008; "המגזר הנסתר של בני ישראל", 2001, שמלות ויניל וטקסט של קרול האמוי - מדובר בתערוכה מצוינת שמאתגרת, גם היום, קריאת אמנות מקובלת ולא פחות מכך את המבט החילוני על ציבור הנשים הדתיות. □

"מטרוניתא: אמנות יהודית פמיניסטית". אוצרים: דבורה ליס, דוד שפרבר. המשכן לאמנות, עין חרוד. שעות הפתיחה: 9:00-14:00.

כתבות שאולי פספסתם